

mestall

any XVIII
núm. 39
juny 2016

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

Butlletí de l'Associació d'Història Rural

SUMARI

Portada

La nova Junta Directiva

Estudis

Pierre Vilar i el suro als anys 30 del segle xx

Notes en guaret

Un registre interromput: el padró d'habitants de 1936

Propostes

Una mar de vinyes

Trobades

La família i les dinàmiques socials a l'Antic Règim. II Jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip

L'Associació

Recercat 2016 a Vic

Libres

Ricard García Orallo
La terra a subhasta. Crisi, endeutament i desposseïció al món rural català de finals del segle XIX

Notes de lectura

Pere Bosch
La lluita per la terra. Solidaritats pageses i conflictitat rural a la regió de Girona (1931-1936)

Recerques

Albert Sala Reixach
Municipi, finances i èlits locals en una ciutat catalana baixmedieval: Girona, 1345-1445

Albert Serramontmany
Nivells de vida, dinàmiques socials i canvi històric. L'àrea de Besalú, 1750-1850.

Agenda

LA NOVA JUNTA DIRECTIVA

El passat 7 de maig es va celebrar l'Assemblea General Ordinària de l'Associació d'Història Rural, en què es va aprovar, de conformitat amb els estatuts de l'associació, la renovació de la Junta Directiva. A l'Assemblea, que va tenir lloc a l'Arxiu Històric de Girona, s'hi va presentar una sola candidatura, de la qual en va sorgir la nova Junta Directiva. La composició d'aquesta Junta és la següent:

Presidenta: Marisa Roig Simon
Vicepresidenta: Rosa Lluch Bramon
Secretari: Enric Sagner Hom
Tresorer: Josep Colls Comas
Vocal: Gabriel Jover Avellà
Vocal: Xavier Solà Colomer
Vocal: Albert Reixach Sala

La nova junta vol agrair la tasca desenvolupada per Rosa Congost Colomer, que al llarg d'aquests quatre anys ha exercit el càrrec de Presidenta de l'entitat, i donar la benvinguda al nou vocal, Albert Reixach Sala.

Aprofitem aquestes línies per a comunicar-vos que la nova Junta es compromet a donar més visibilitat a l'associació, més informació als socis, donar suport a nous projectes de recerca i continuar en la mateixa línia pel que fa a l'edició del *Mestall*, a les jornades d'estudi, al premi Mestall, a les publicacions de la Biblioteca d'Història Rural —i, si és possible, augmentar-ne el nombre—, i a les activitats lúdiques adreçades a tots vosaltres.

Marisa Roig Simon ■
Presidenta

Amb la finalitat de donar més informació als nostres associats, ens caldria actualitzar les adreces de correu electrònic.

Per tant, us demanàriem que ens enviéssiu un correu a associaciohistoriarural@gmail.com. Només caldrà que a l'assumpte hi escrigueu: ACTUALITZACIÓ DE DADES.

Moltes gràcies per la vostra col·laboració.

■ notes en guaret

Un registre interromput: el padró d'habitants de 1936

A Espanya, la sèrie de recomptes censals periòdics, amb caràcter universal i elaborats amb criteris més o menys homologables, no va començar fins l'any 1857, quan la *Comisión Estadística General del Reino* ordenà la realització d'un primer cens de la població espanyola. Les deficiències d'aquest cens i l'embranchada de l'esmentada Comissió varen propiciar que es rectificqués i reemplaçés molt poc temps després (1860) i, a partir d'aleshores, la seqüència de recomptes, tot i veure's afectada pels cicles polítics, va mantenir certa regularitat: 1877, 1887, 1897, 1900, 1910, 1920, 1930, 1940, 1950, 1960, 1970, 1981, 1991 i 2001. Dissortadament, el darrer cens realitzat, el de 2011, ha perdut el caràcter exhaustiu universal que tenien els anteriors, ja que s'ha elaborat a través d'enquestes a una mostra del 12% de la població i utilitzant dades d'altres registres, especialment del padró de població. És probable que, en un futur, els historiadors lamentin aquest canvi de criteri decidit en plena crisi econòmica.

Ara, però, no anticiparem cap d'aquests previsibles laments. En aquest article, ens volem fixar en un altre recompte de població. Un que no es troba relacionat entre els disset anteriors perquè el seu àmbit geogràfic es limita a Catalunya i perquè l'objectiu amb què va realitzar-se fou més administratiu que estadístic. Ens referim al *Padró d'habitants de 1936*. El

conjunt documental generat per aquest padró té gran interès històric tant pel fet de constituir una fotografia de la població catalana just abans d'esclatar la Guerra Civil, com per la qualitat i el detall de les informacions contingudes. Va dur-se a terme per ordre de la Generalitat de Catalunya en el context del desplegament de la *Llei municipal de Catalunya* publicada el 8 de gener de 1934 i, com indica el seu títol, el que es perseguia no era elaborar estrictament un cens sinó un padró, o sigui un registre obert de la població resident a cada municipi.

A escala espanyola, el 1936, encara no existia pròpiament un padró municipal d'habitants. La idea havia estat present en el desenvolupament administratiu del segle XIX, però els intents de crear-lo no varen tenir gaire èxit més enllà de les principals viles i ciutats. Com a molt, varen aparèixer instruments que tenien com a objectiu el control i la identificació de la població i que podem considerar precedents del DNI (García Pérez, 2007). Aquests instruments, com ara les cèdules de veïnatge o, a partir de 1874, les cèdules personals, comportaven l'elaboració d'algun tipus de registre de veïns, però amb un abast i contingut més limitat que els padrons d'habitants: exclouïen els menors d'edat, no agrupaven la població en llars, no sempre enregistraven l'ocupació, etc.

A diferència dels censos, els padrons serveixen per administrar drets i deures dels ciutadans —als anys trenta, sobretot el dret de vot— i, per aquest motiu, han d'actualitzar-se de manera contínua mitjançant la inscripció dels nous nats i dels immigrants que traslladen la seva residència, alhora que s'ha de cancel·lar la inscripció dels difunts i dels qui marxen a residir en un altre municipi. Els padrons combinen les dades d'estoc (quanta gent) amb les informacions de flux (altes i baixes contínues). Per això, la *Llei municipal* de 1934 preveia que les rectificacions del padró s'haguessin de fer diàriament (art. 39) i establia dos tipus de registres en funció de la població: un fitxer de fitxes movibles, ordenades alfabèticament, una per a cada habitant, per als municipis amb més de 5.000 habitants; i, per als municipis que no arribaven a aquest llinar de població, un *Registre d'estatges* amb una carpeta per cada llar i fulls canviabls pels diferents veïns que l'habitaven. En moltes localitats, però, aquest registre continu, diari, no va arribar a crear-se i el padró es quedar en l'operació inicial d'inscripció en una data fixa; el tipus d'exercici de recompte d'estocs que defineix els censos demogràfics. D'aquí ve que sigui fàcil confondre'l amb un cens.

De fet, tant en la concepció del padró de 1936 com en els resultats finals podem trobar una certa ambigüitat i confusió en relació amb el tipus d'instrument generat. Les primeres versions de la *Llei Municipal* (BOGC, 79, 15 agost 1933), per exemple, es referien a l'obligació d'estar inscrit en el **cens** de població per tal de ser elector. Tanmateix, quan va publicar-se la versió completa d'aquesta norma, va incloure's un títol específic dedicat a la població (títol IV, De la població i de l'empadronament) en què s'establia la creació d'un **padró municipal**. Aquesta ambivalència cens/padró és igualment perceptible en els criteris que es varen utilitzar per enregistrar la població, en qüestions com la inclusió dels transeünts, més pròpia dels censos.

Les operacions d'elaboració del padró varen ser executades sota les directrius del figuerenc Josep Antoni Vandellós (1899-1950), que aleshores era cap del Servei Central d'Estadística de la Generalitat. Vandellós era un reputat estadístic format a Itàlia, al costat de Corrado Gini, i avui encara és conegut sobretot pels seus estudis demogràfics tècnicament avançats, però amb una forta càrrega xenòfoba (especialment *Catalunya, poble decadent*, del 1935). Després d'una temporada al davant de l'Institut d'Investigacions Econòmiques, i sense deixar aquest càrrec, va ser nomenat director del Servei Central d'Estadística i hi va roman-

dre fins l'octubre de 1936, quan va emigrar a Veneçuela (Pascual, 1990). En qualitat de director d'aquest servei, va publicar unes minucioses instruccions adreçades als ajuntaments sobre el procediment que s'havia de seguir en la realització del padró (BOGC, 56, 25 febrer 1936), va efectuar visites d'inspecció i va assistir a les concentracions de secretaris d'ajuntaments convocades pel conseller de Governació (BOGC, 106,15 abril 1936). La rellevància donada al padró i l'esforç esmerçat per controlar-ne la qualitat fou gran, tal i com il·lustra el fet que s'engués una campanya informativa i, fins i tot, es filmés un documental de propaganda.

La data de referència de l'empadronament fou el 31 de març de 1936. Els agents repartidors de cada municipi havien de repartir, amb antelació a aquella data, els *fulls d'inscripció* a tots els caps de casa i als responsables d'habitatges col·lectius (hotels, convents, hospitals, presons, etc) del territori que tenien assignat. Havien de recollir-lo abans del 15 d'abril i lliurar-lo al secretari de l'Ajuntament corresponent. Després d'una revisió per part del ple municipal o la comissió de govern corresponent, s'obria un període de reclamacions. Una vegada resoltes les reclamacions, els secretaris municipals havien de formar el *Padró municipal* i aquest havia de presentar-se al Servei Central d'Estadística durant el mes d'agost i, en el cas de les poblacions amb més de 20.000 habitants, durant el setembre. A escala local, aquest procediment va donar lloc a dues tipologies documentals diferents, de les quals generalment només se n'ha conservat una. Sobre una mostra de 49 municipis empordanesos on hem localitzat el padró, només 26 conserven la col·lecció de fulls d'inscripció.

La part final del procés d'elaboració del cens va quedar interrompuda per l'esclat de la guerra. Tot i això, una vegada estabilitzada la situació política, es varen reprendre els treballs de compilació i des de març de 1937 fins a setembre de 1938 es varen publicar periòdicament al BOGC ordres referides a la recollida, revisió i aprovació de padrons municipals. Algunes d'aquestes ordres posen de relleu la destrucció de documentació durant els episodis revolucionaris de 1936 i estableixen procediments per a esmenar o repetir l'operació d'inscripció. Malgrat això, durant el mateix any 1937 es va publicar un primer avenç dels resultats globals a partir de la documentació enviada per 1.009 dels 1.068 municipis reconeguts (Servei Central d'Estadística, 1936), per bé que només tres centenars havien proporcionat les dades definitives. Posteriorment, durant l'octubre del 37, va aparèi-

notes en guaret

ter un segon avenç com a complement de *La Divisió Territorial de Catalunya* (Oliva, 1994: 92).

Es desconeix, ara per ara, l'existència del fons del Servei Central d'Estadística. I, a banda de les xifres publicades, només es conserven documents d'aquest cens en els arxius i fons municipals. La documentació d'aquest Servei sembla que fou confiscada per l'exèrcit franquista, però no s'ha localitzat a la secció de Guerra Civil de l'Archivo Histórico Nacional (López, 2010). En els fons municipals hi podem trobar, bàsicament, les dues tipologies documentals a les quals ens hem referit abans: els fulls d'inscripció i el quadern amb el padró municipal dels veïns, domiciliats (presentes i absents) i transeünts. El contingut d'ambdós no és exactament el mateix. Els fulls d'inscripció, manuscrits i signats per cada cap de casa, solen ser més heterogenis que el quadern del padró, que ha estat homogeneïtzat per l'administració municipal; per contra, el quadern no conté algunes informacions interessants, en particular el nom i la residència del propietari de l'habitatge on resideix el grup domèstic censat, en el cas que fos de lloguer.

El padró de 1936 ha rebut valoracions tècniques molt positives (Capellades i Farré, 2000), tant pel que fa al disseny de les operacions censals i la monitorització del procés de recollida d'informació, com per la cura que es va tenir per assegurar respostes de qualitat en les variables més conflictives, com ara l'edat o l'ofici. Alguns autors, tanmateix, són més crítics i consideren que presenta deficiències importants i una tendència a sobreestimar la població total, per bé que es refereixen no tant als documents municipals com als dos avenços estadístics publicats durant l'abril i l'octubre de 1937, en context ja bèl·lic i amb un percentatge encara impor-

tant de padrons qualificats com a provisionals (Oliva, 1994: 93).

Val a dir que, malgrat les valoracions positives que s'han fet sobre la qualitat d'aquest padró, quan hom observa el contingut dels fulls declaratoris —la matèria primera sobre la qual varen construir-se els altres documents—, també troba irregularitats de diferents tipus. Sobre una mostra de 4.057 llars empordaneses de les quals tenim el full d'inscripció, només el 76% indica el propietari de l'habitatge. En alguns casos, la circumstància que els residents fossin també els titulars de la finca pot ajudar-nos a entendre el buit; però en altres ocasions simplement el full no es va omplir amb prou cura. A Mollet de Peralada, de les 75 llars inscrites només 4 varen precisar el propietari de la casa; simptomàticament totes es troben entre les primeres del plec de declaracions. L'agent recaptador va canviar de criteri sobre la marxa? De la mateixa manera, només en una tercera part dels 4.057 fulls d'inscripció hi consta el nom o la signatura d'aquest agent repartidor. A la part baixa del document es demanava tant la signatura del cap de casa com la de l'agent repartidor, però sovint aquesta no hi figura. A voltes pot explicar-se perquè no es tracta dels fulls originals, sinó d'una còpia; però sovint torna a detectar-se un problema de cura en la recollida de les dades.

El padró aparentment destaca per la qualitat de les informacions socioprofessionals. No només per l'esforç d'eliminar denominacions imprecises, com ara *jornaler* (Reglament, art. 11), sinó també per recollir el nom del patró o propietari per al qual es treballava (o bé si es treballava per compte propi). Aquest darrer aspecte és una novetat que marca una gran diferència tant amb censos anteriors com posteriors. Tot i que per a valorar-ho amb rigor

Una mostra del full d'inscripció que omplien els caps de casa

caldria examinar més exhaustivament el grau d'homogeneïtat i pertinença de les categories i les relacions laborals recollides pel cens, estem en condicions de fer algunes anotacions crítiques sobre aquestes qüestions. Per exemple, el Servei Central d'Estadística va aconseguir eliminar l'etiqueta *jornaler*? Segons la mostra empordanesa que hem examinat, el grau d'assoliment d'aquest objectiu hauria estat alt o molt alt. De fet, d'un conjunt de 40.275 individus per als quals es detalla l'ofici, només a 33 se'ls qualifica com a *jornalers* i es troben molt concentrats a la costa, sobretot a Llançà, Colera i Port de la Selva. Una denominació similar, la de *bracer*, només la trobem en 6 ocasions, totes a Vilamaniscle. Aparentment el control exercit sobre els agents repartidors i sobre els funcionaris locals per tal que seguissin les directrius demanades per la Generalitat hauria estat exitós.

Tanmateix, com passa amb freqüència, els dimonis expulsats per la porta tornen a entrar per la finestra i, en aquesta ocasió, la pràctica eliminació de la categoria *jornaler* va compensar-se amb la introducció d'una altra categoria tan ambigua i imprecisa com l'anterior: *terrassà*. Aquesta etiqueta no és present en els registres demogràfics anteriors, escrits sempre en castellà. Un *terrassà*, segons el DIEC i l'Alcover-Moll, és simplement aquell qui es dedica al conreu de la terra, un sinònim d'agricultor, sense més precisions. A la mostra empordanesa hi hem trobat 1.390 *terrassans*, una quantitat força important. Si creuem aquesta informació amb la del patró pel qual es treballava, veiem que el terme *terrassà* és poc útil per definir de quin tipus d'agricultor estem tractant: en alguns casos semblaria un petit pagès, perquè es refereix a un agricultor *per compte propi* o bé s'aplica a joves que treballen *per al pare* o per a algun familiar directe; en altres ocasions queda clar que el *terrassà* treballa per a un patró o, sovint, per a diversos patrons; i encara un nombre significatiu estan *sense feina*. L'ambigüitat amb què es precisa, quan és el cas, per a qui es treballa, torna a il·lustrar les limitacions reals d'aquesta documentació. Dels 316 *terrassans* que sabem que treballaven per altri, només de 171 se n'indica el nom (a vegades el nom del mas), mentre que, per a la resta, només es diu que treballaven per *varis* patrons, sense major detall.

Per acabar, cal indicar que, tot i les advertències crítiques que acabem de fer, el padró de 1936 permet estudiar qüestions que amb altres registres demogràfics són menys abastables. Des d'una perspectiva estrictament rural, una virtut d'aquest padró és que ens permet identificar

masovers. Els masovers són una categoria social opaca a través de la major part de documents oficials del segle xx. Simplement no els trobem. El padró de 1936, tot i exigir un treball interpretatiu fi, permet aproximar-nos-hi. En algunes ocasions el document ho explicita clarament i qualifica al cap de casa de *pagès masover* o *parcer*. No tots els enregistraments són tan clars, però es pot intentar identificar els masovers dins el grup d'agricultors genèrics combinant tres criteris simultanis que permeten discriminar amb molta seguretat: l'ofici del cap de casa (agricultor), la ubicació de la residència (disseminat) i la propietat de la mas (aliena). A través d'aquest procediment hem localitzat un total de 826 famílies masoveres empordaneses. No són totes les existents en els municipis censats, però sí que tenim un mínim de masoveries identificables.

Potser el principal handicap del padró de 1936 té a veure amb el seu estat de conservació. La documentació agregada —més enllà de les publicacions provisionals de resultats— no sembla que s'hagi conservat i la documentació municipal ha experimentat destins i trajectòries diverses. Tanmateix, si poguéssim catalogar tots els documents que han perviscut, segurament conclouríem que cobreixen una porció prou bona i diversa del territori. I més si tenim en compte que el darrer cens (2011) només va incloure el 12% de la població.

Enric Saguer ■

Referències

CAPELLADES, Joaquim i FARRÉ, Mireia (2000) «Josep A. Vandellós i l'estadística demogràfica moderna», *Nota d'economia*, pàg. 67.

GARCÍA PÉREZ, Sandra (2007) «El padrón municipal de habitantes: origen, evolución y significado», *Hispania Nova*, 7, <http://hispanianova.rediris.es>.

LÓPEZ ANDRÉS, Xavier (2010) *Confits estadístics. Històries catalanes de comptes i de mesures*, Barcelona: Generalitat de Catalunya / Institut d'Estadística de Catalunya.

OLIVA i LLORENS, Jordi (1994) «El cost humà de la Guerra Civil de 1936-1939: Els combatents morts», *Recerques: història, economia, cultura*, 30, pàgs. 87-102.

PASCUAL ESCUTIA, Jordi (1990) «Homenaje al profesor José Antonio Vandellós (1899-1950)», *Boletín de la Academia Nacional de Ciencias Económicas*, Caracas, 6, pàgs. 171-188.